

Torah from Around the World

Een mens heeft de plicht zich uit te spreken, wanneer zijn woorden gehoor zullen vinden, maar moet er het zwijgen toe doen, wanneer hij weet dat zijn woorden zullen worden genegeerd.

Talmoed, Jevamot 65b

Sjabbat 24 augustus 2019 / 23 Av 5779, Ekèv, Dewariem/Deuteronomium 7:12 - 11:25

Tanach blz. 366 - 375

Haftara: Jesjaja 49: 14 - 51: 3

Tanach blz. 885 - 887

vertaler: Channa Kistemaker

Commentaar: Rabbijn Marc Saperstein. Hij heeft o.a. gedoceerd aan Harvard University, Washington University in St. Louis, George Washington University in Washington, en was vijf jaar decaan van het Leo Baeck College. Hij heeft meerdere boeken gepubliceerd, o.a. Exile in Amsterdam, over de derasjot van zeventiende eeuwse rabbijn Saul Levi Monteiro. Saperstein is verbonden met het Levisson Instituut.

Oorspronkelijke Engelse tekst: <https://reformjudaism.org/learning/torah-study/eikev/not-bread-alone-strange-food-sky>

Niet van brood alleen: wonderlijk voedsel uit de lucht

„Prent ze uw kinderen in en spreek er steeds over, ...” (Dewariem 6:7)

Een jaar of wat geleden zag ik in Londen een bijzonder theaterstuk, getiteld *Niet bij brood alleen*. De elf acteurs die behoorden tot een Israëliisch gezelschap met de naam *Nalaga'at* (dat 'aanraken alstublieft' betekent), waren allemaal doof en blind. Terwijl het publiek de zaal in liep, zaten zij op het podium aan een lage tafel, waar elk van hen deeg kneedde; dat zou tijdens de voorstelling worden gebakken. Aan het slot werd het publiek uitgenodigd om op het toneel te komen en het brood te proeven. Het doel daarvan was niet zozeer om ons dat heerlijke warme brood te laten proeven, maar ons op de een of andere manier, via aanraking, te laten praten met de acteurs, die ons applaus niet konden horen en onze blije gezichten niet konden zien.

In Devariem/Deuteronomium 8:3, een lange en nogal ingewikkelde *pasoek* aan het begin van de sidra van deze week, treffen we een van de bekendste zinsneden uit de Tenach: „*Lo al ha-lechem levado jiech'jè ha-adam (...)*.”

Dit zijn overbekende woorden voor mensen waar ook ter wereld, voor theologen, maar ook voor mensen met weinig kennis van de Bijbel. Het wordt gewoonlijk vertaald als „de mens leeft niet van brood alleen”. Toch zijn betekenis en boodschap van deze woorden een stuk ingewikkelder dan wij wellicht denken.

Men zou om te beginnen bezwaar kunnen maken tegen het seksistische taalgebruik in de gebruikelijke vertaling [niet 'mens', maar het Engelse *man*, vert.]. Natuurlijk worden met het woord *ha-adam* ook vrouwen bedoeld. Toch kan men zich afvragen of het beter is om ons - uit stilistische overwegingen - te houden aan het vertrouwde taalgebruik („man does not live...”) of om de inclusiviteit te benadrukken, zoals Plaut het doet: „Een mens [in het Engels *human being*] leeft niet van brood alleen.”

Er is nog een ander vertaalprobleem. In de Harvard Divinity School (de faculteit theologie van Harvard, red.) maakte een Chinese theologisch docent ooit de opmerking dat degenen die de Bijbel in het Chinees vertalen een principebesluit zouden moeten maken over de vertaling van „de mens leeft niet van *brood* alleen” of „geef ons heden ons dagelijks *brood*” (Mattheus 6:1). Misschien zou je die verzen moeten vertalen als „de mens leeft niet van *rijst* alleen” en „geef ons heden onze dagelijkse *rijst*”. Wie het Chinese equivalent voor 'brood' (dat in China geen dagelijks voedsel is) gebruikt, wekt daarmee de indruk dat de bijbelse tekst uit een vreemde cultuur afkomstig is, waardoor de Chinezen zouden kunnen denken dat het over andere mensen gaat en niet ook over hen. Gebruikt men in plaats daarvan het woord 'rijst', dan krijgt de tekst een veel inclusiever karakter, maar raakt de verbinding met de historische context verloren. Dat is hoe dan ook een belangrijke vraag bij het vertalen: proberen we de oorspronkelijke culturele kenmerken van het

origineel te behouden, of geven we de betekenis weer in termen die vertrouwd klinken binnen de nieuwe lezerskring?

Laten we van de gangbare vertaling uitgaan en de vraag naar de betekenis nog eens stellen. De meesten van ons zijn het waarschijnlijk eens over de onderliggende betekenis van deze eenvoudige zin: het leven draait niet alleen om het voorzien in de eerste levensbehoeften, het stillen van honger door brood; er bestaat ook nog een spirituele dimensie die mensen tot mensen maakt. Het vervolg van de pasoek (Devariem 8: 3) is „(...) maar door alles wat uit de mond van de Eeuwige uitgaat, leeft de mens.” Dit is hoe rabbijn Joseph Hertz het in zijn klassieke commentaar *The Pentateuch and Haftorahs* formuleerde: „Voedsel voor het lichaam is niet het enige dat de mens in stand houdt. Afgezien van het gewone levensonderhoud, zijn er goddelijke krachten die de mens ondersteunen op zijn levensweg.”

Maar dan nu de hele pasoek, in samenhang met de voorafgaande (Devariem 8:2-3), in de vertaling van Samuel Israël Mulder (1792 – 1862): „Gij zult den ganschen weg gedenken, waarop de Eeuwige, uw God, u deze veertig jaar in de woestijn geleid heeft, om u de wederwaardigheden toe te zenden, ten einde u te beproeven, dat men wete wat in uw hart is, of gij Zijne geboden in acht zult nemen of niet. Hij zond u dus wederwaardigheden toe, deed u hongeren en spijzigde u met het Manna, dat gij niet kendet en uwe vaders niet kenden; om u te doen ondervinden, dat de mensch niet alleen van brood leeft, maar dat de mensch leeft door al wat het bevel des Eeuwigen daartoe beschikt heeft.”

Deze vertaling maakt duidelijk dat de pasoek in zijn oorspronkelijke context niet spreekt over het fysieke versus het spirituele, maar eerder over de wildernis-ervaring als een test van vertrouwen en gehoorzaamheid. God staat toe dat het volk honger krijgt, en stuurt dan een vreemd, onbekend voedsel uit de hemel neer als een vervanging voor het vertrouwde, geruststellende brood, dat niet langer beschikbaar was voor het volk nadat de matses uit Egypte op waren. Het doel van de test was om te zien of de mensen Gods instructies zouden volgen door het vreemde voedsel uit de lucht te eten, en daardoor te leren dat ze op een nieuwe manier hun honger konden stillen en konden overleven. Dat is de betekenis van de pasoek in zijn context: je hebt geen brood nodig, je kunt fysiek op iets anders overleven. Dat is iets heel anders dan we doorgaans denken dat het betekent.

Laten we terugkeren naar de gangbare interpretatie: het belang van een spirituele dimensie in het leven. Ook hierbij is het belangrijk je af te vragen wat de context is: niet de context van de pasoek in de Tenach, maar de context ervan voor het hedendaagse publiek. Krister Stendhal z’l, voorheen hoogleraar Nieuwe Testament en decaan van de Harvard Divinity School, zei ooit op een bijeenkomst van de faculteit: „Dit vers betekent iets heel anders wanneer je het citeert tegenover een groep mensen die rijk zijn, dan wanneer je het citeert tegenover een groep mensen die honger hebben.”

Dat was een eye-opener voor mij. Voor de rijken, die wellicht grote sommen geld hebben geërfd, waardoor ze in staat zijn een leven lang van vrije tijd te genieten zonder ooit te werken, of die jaarlijkse bonussen mogen verwachten van een veel hoger bedrag dan de meeste mensen in hun hele werkende leven zullen verdienen, is de boodschap: „Denk niet dat jouw gastronomische genoegens, jouw fijne gerechten en dure wijnen, jouw pronken met exclusieve merkkleding is waar het om draait. Het leven behelst meer dan dit alleen.” Ik neem aan dat de meesten van ons dit een passende boodschap vinden.

Als we echter hetzelfde vers voorhouden aan de miljoenen mensen op deze aarde die elke nacht hongerig naar bed gaan, die niet weten waar hun volgende maaltijd vandaan zal komen, dan is de betekenis heel anders: „Klaag niet dat je niet genoeg eten krijgt; niet het lichaam maar de geest is het belangrijkste; je zult uiteindelijk in het spirituele domein je beloning krijgen voor je lijden hier op aarde.” We zouden nooit tegen een familie van Syrische vluchtelingen uit Aleppo, die hun huizen en al hun bezittingen kwijt zijn en geen geld hebben om kleding of voedsel te kopen, zeggen: „Vergeet niet: de mens leeft niet alleen van brood.” In die context brengt het vers een heel andere boodschap over. Daar klinkt het ongevoelig en weerzinwekkend.

Context is inderdaad belangrijk bij het bepalen van een betekenis: zowel de context van de oorspronkelijke bron als de context van het publiek dat wordt aangesproken. Voor degenen onder ons die het geluk hebben dat aan onze eerste levensbehoeften is voldaan, is de boodschap dat het voedsel waarvan ons leven afhankelijk is uit vele bronnen komt. We moeten blij zijn dat we dit voedsel voor een redelijke prijs kunnen kopen. We moeten oog hebben voor het werk van de mensen die het voedsel hebben geproduceerd. En we moeten dankbaarheid betuigen aan de Kracht die uit de aarde de stof voortbrengt waaruit andere mensen - zelfs mensen die niet kunnen zien of horen - brood kunnen maken. Dit is de boodschap die wordt uitgedrukt in de pasoek die kort na „niet alleen van brood” komt, de pasoek die de basis vormt voor ons Birkat HaMazon: „*Weachalta wesawata, oewerachta et Adonai elohecha al haärets hatowa asjer natan lach.*” „Je zult eten en verzadigd worden en je zult de Eeuwige jouw God prijzen voor het goede land dat Hij je gegeven heeft.” Devariem 8:10